تعالی‌بخشی اخلاق‌مداری در جامعه، پیشران ظهور تمدن مهدوی
محمدسبحان ماهری قمی، عطاءالله بیگدلی، محمد مولوی
علمی ـ پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال بیست و سوم، شمارهٔ ۹۲ «ویژه حکمت اسلامی»، پاییز ۱۴۰۵، ص ۲۵-۴۰

تعالی‌بخشی اخلاق‌مداری در جامعه، پیشران ظهور تمدن مهدوی

محمدسبحان ماهری قمی[۱]، عطاءالله بیگدلی[۲]، محمد مولوی[۳]

چکیده: در افق تمدن‌مهدوی، اخلاق‌مداری نه یک امر حاشیه‌ای بلکه پیشران اصلی حرکت جامعه به‌سوی ظهور آن تمدن به حساب می‌آید. تعمیق فضائل اخلاقی به آفرینش جامعه‌ای می‌انجامد که آماده پذیرش حکومت حق و عدل جهانی می‌شود و فاصلهٔ جامعه با شاخص‌های تمدن مهدوی کمتر و بستر لازم برای تحقق آن الگوی آرمانی فراهم می‌گردد. نکته حائز اهمیت در تعالی‌بخشی اخلاق‌مداری، توجه به پیامدهای اخلاق در مقیاس تمدنی است. تحقیق حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی با تکیه بر رویکرد تمدنی و گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای درصدد است تا نشان دهد اخلاق چگونه می‌تواند موتور محرک رشد و بالندگی جامعه و زمینه‌ساز ظهور تمدن‌مهدوی باشد و چه کارکردهایی بر تمدن خواهد داشت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که اخلاق سبب تعالی معیشت و گشایش در اقتصاد، تحکیم وحدت و انسجام اجتماعی، تقویت تواضع، تعالی جامعه، تعالی روان، تحقق امنیت اجتماعی، صیانت از منافع عمومی و عمران اجتماعی خواهد شد. تعالی‌بخشی اخلاق‌مداری در جامعه را می‌توان یکی از مهم‌ترین پیشران‌های ظهور و استقرار تمدن مهدوی دانست که هر حرکت نظام‌مند در جهت آموزش، نهادینه‌سازی و حفاظت از ارزش‌های اخلاقی، در حقیقت خشت‌های اولیهٔ بنای آن تمدن را پی‌ریزی می‌کند و جامعه را یک گام به تحقق آن آیندهٔ موعود نزدیک‌تر می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: تمدن نوین اسلامی، جامعه اسلامی، پیشرانی ظهور، تمدن مهدوی، اخلاق و اجتماع، مهدویت و تمدن.

---

* دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۵؛ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۳۰.

۱. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی ﷺ، قزوین، ایران. orvatolvosgha110110@yahoo. com
۲. استادیار گروه حقوق، دانشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی، دانشگاه جامع امام حسین ﷺ، تهران، ایران. ataollah.bigdeli@gmail.com
۳. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین المللی امام خمینی ﷺ.
molavi@isr. ikiu. ac. ir

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

۱. بیان مسأله

اخلاق همراه با احکام و اعتقادات، از ارکان بنیادین دین اسلام، پیکرهٔ هویت دینی و تمدنی را شکل می‌دهد و مجموعه‌ای از آموزه‌ها و دستورالعمل‌های فردی و اجتماعی است که انسان را به سمت کمال، و جامعه را به سمت عدالت و قسط هدایت می‌کند. هر جامعه‌ای که متخلق به اخلاق نباشد، طعم حلاوت انسانیت را نخواهد چشید. در حقیقت ضرورت اخلاق برای تمدن مانند نیاز آب برای هر فرد تشنه است. با فقدان اخلاق، افراد در خوشی‌های بی‌اساس و زندگی بدون هدف غوطه‌ور خواهند بود (جعفری، ۱۳۸۳ش، ص۵۶).

اخلاق به‌مثابه مقوله‌ای هم‌عرض با اعتقادات در ادیان و در پیوند با سیاست مُدُن و تدبیر منزل، در زمره حکمت عملی قرار گرفته و به‌صورت صفات و ملکات تعریف می‌شود. ازاین‌رو در معرفت و حیات اجتماعی انسان نقشی بنیادین را داراست. بااین‌حال، علی‌رغم تصور رایج از بدیهی‌بودن معنای آن، به‌سبب تفاوت در مبانی و جهان‌بینی مکاتب، تعاریف متعددی از اخلاق ارائه شده است (مطهری، ۱۳۸۹ش، ج۲۲، ص۲۸۹). اخلاق، جمع «خُلُق» از ریشه «خ‌ل‌ق» دارای دو اصل ملامسة الشی (نرمی و صافی چیزی) و تقدیر الشیء (اندازه و شکل چیزی) می‌باشد. در اغلب موارد خُلق در مفهوم دوم بوده و شخصی متخلق است که شکل و اندازه وی کامل می‌باشد. این واژه اسمی برای سجیه و سرشت انسان به شمار می‌آید که یا بر اساس آن آفریده شده یا در فرآیند تربیت بر همان اساس شکل گرفته است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج۲، ص۲۱۴-۲۱۳). ازاین‌رو، اخلاق صرفاً مجموعه‌ای از رفتارهای فردی یا هنجارهای اجتماعی نیست، بلکه نظامی از ملکات درونی است که جهت‌دهنده کنش‌های انسان در عرصه‌های مختلف حیات فردی و اجتماعی به‌شمار می‌آید. چنین جایگاهی، اخلاق را به یکی از ارکان اساسی در شکل‌گیری جامعه مطلوب و زمینه‌ساز تحقق تمدن مهدوی بدل می‌نماید.

از حیث لغوی، اخلاق فاقد بار ارزشیِ ذاتی است و ازاین‌رو با اوصافی چون نیک

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

و بد به‌کار می‌رود. اخلاق به معنای عام شامل فضائل و رذائل به‌کار می‌رود؛ بدین‌معنا که اگر هیئت راسخ نفسانی منشأ افعال پسندیده از نظر عقل و شرع باشد، «خُلق نیک» و در غیر این‌صورت «خُلق بد» نامیده می‌شود (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۳ش، ص۲۰–۲۱). بر این اساس، اخلاقیات به دو دسته فضائل و رذائل تقسیم می‌شود، هرچند در کاربرد رایج، فضائل به‌تنهایی «اخلاق» تلقی می‌گردد.

از مهم‌ترین شاخص‌های تمدنی دوران حضرت ولی‌عصر، گسترش اخلاق می‌باشد. اخلاق ضمن تأثیرگذاری بر شاخص‌های دیگر، نقش چشم‌گیری در ایجاد تمدن دارد. جامعه و تمدن در صورتی به زیست سعادتمند خود ادامه می‌دهد که ارزش‌های اخلاقی بر آن حاکم باشد. با از بین رفتن اخلاق، ضد ارزش در جامعه رونق می‌یابد و نظم اجتماعی دچار تزلزل خواهد شد و با حاکم شدن اخلاق، جامعه اصلاح و منظم می‌گردد که حاکی از پیوند ناگسستنی اخلاق و تمدن می‌باشد (زمانی محجوب، ۱۴۰۳ق، ص۵۴). امیرمؤمنان در سخنی به اخلاق، سفارش نموده و فرمودند: «به مکارم اخلاق پایبند باشید که مایه سربلندی است و از اخلاق پَست دوری کنید که انسان‌های شریف را پَست و بزرگواری را از بین می‌برد» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص۲۱۵). انسان‌ها با اخلاق صحیح به سوی کمال ارتقاء خواهند یافت یا با تربیت ناصحیح، دچار انحطاط خواهند شد. در اخلاق سه عامل خانواده، مدرسه و محیط جامعه مؤثر می‌باشند. در دوران ظهور تمام این عوامل به نحو احسن اجرا می‌شود که در نتیجه مردم از لحاظ اخلاقی و روحی رشد صحیح خواهند نمود. احادیث ذیل، گواه تکامل اخلاق در دوران ظهور می‌باشد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

ردیف	مضمون سازمان دهنده	مضامین پایه
۱	گسترش اخلاقیات	هنگامی که قائم ما قیام کند، دستش را بر سر بندگان گذارد پس عقل و اخلاقشان کامل می‌گردد (قطب الدین راوندی، الخرائج والجرائح، ج۲، ص۸٤۰)
۲		بدی‌ها از بین می‌رود و نیکی‌ها برجای می‌ماند (یزدی حائری، إلزام الناصب، ج۲، ص۱۷۲)
۳		فتنه‌ها وتجاوزگری‌ها ریشه‌کن می‌شود و نیکی‌ها و برکات فزونی می‌یابد (قندوزی حنفی، ینابیع المودة، ج۳، ص۳۳۸)
٤		زنا، ربا، نوشیدن شراب، غنا از بین خواهد رفت (یزدی حائری، إلزام الناصب، ج۲، ص۱۷۲)
٥		جز خیر و خوبی در مردم نخواهد بود (یزدی حائری، إلزام الناصب، ج۲، ص۲٤۷ به نقل از الصراط المستقیم: ۲/ ۲۵۷ و العطر الوردی: ٦٨.)
٦		با ظهور قائم، کینه‌ها از دل‌ها بیرون خواهد رفت (ابن بابویه، ۱۳٦۲ش، ج۲، ص٦۲٦)
۷		بیعت حضرت ولی‌عصر با یاران خود مبتنی بر موارد ذیل است: به من پشت نکنید، دزدی ننمایید، مرتکب زنا نگردید، کار حرامی از شما صادر نگردد، فحشا و منافی عفتی به جا نیاورید، احدی را مورد ضرب و شتم قرار مدهید مگر به حق، طلا، نقره، گندم و جو را ذخیره و انبار نکنید، مسجدی را ویران مسازید، به دروغ شهادت ندهید، به فرد مومن زشت نگویید، ربا مخورید، در سختی‌ها صبر پیشه سازید، فرد یکتاپرست را لعن و نفرین نکنید، مُسکر میاشامید، طلا، زیور خود نسازید، ابریشم و دیبا نپوشید، آن که از معرکه می‌گریزد را دنبال نکنید، با مسلمان غدر نکنید، به کافر و منافق تمایل نشان مدهید، جامه‌های خز بر تن ننمایید، بی‌عفتی و کار زشت را ناروا بشمارید، فرمان به کارهای پسندیده کرده و منکرات را نهی کنید، زمین از عدل و داد پر خواهد شد (یزدی حائری، إلزام الناصب، ج۲، ص۱٦۸)

از منظر احادیث و بر پایه آموزه‌های روایی، اخلاق‌مداری نه‌تنها عامل اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی، بلکه یکی از پیشران‌های بنیادین در تعالی جامعه و تحقق تمدن مهدوی است. در این نگرش، نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی موجب تقویت عدالت، انسجام اجتماعی، اعتماد عمومی و رشد معنوی جامعه شده و زمینه‌های شکل‌گیری

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

تمدنی مبتنی بر توحید، کرامت انسانی و ارزش‌های الهی را فراهم می‌آورد. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع معتبر کتابخانه‌ای درصدد است علاوه بر عوامل گسترش اخلاق در جامعه، به نقش آن در تعالی تمدن مهدوی به عنوان الگو و نیز حقایق آن دوران بپردازد تا تبلور اخلاقیات را در تمدن مهدوی به منصه ظهور برساند و الگویی عینی و قابل دستیابی را ترسیم نماید.

۲. پیشینه

با تحقیق و جستجو مشخص گردید پژوهش مستقلی در ارتباط با تعالی‌بخشی اخلاق در جامعه و پیشرانی آن در ظهور تمدن مهدوی نگاشته نشده است. اما در برخی از آثار و مقالات، به صورت اختصار مطالبی به صورت غیرمستقیم اشاره شده که بدین شرح است:

أ. مقاله «ویژگی‌های اخلاقی جامعه عصر ظهور» رسالت تاج‌الدین‌آوا و نفیسه ایران‌پور، سالنامه تخصصی موعودپژوهی، دوره۳، شماره ۵- شماره پیاپی۵، شهریور۱۴۰۰ش ویژگی‌های اخلاقی جامعه امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف به دو دسته ویژگی‌های فردی مانند تقوا، هدایت‌یافتگی، عبادت، تواضع و استقامت و ویژگی‌های اجتماعی که به سه قسمت شناختی، عاطفی و رفتاری تقسیم می‌شود. براساس روایات مربوط به ترسیم سیمای اخلاقی جامعه مهدوی، ویژگی‌های شناختی شامل: رشد علمی و عقلی مردم و وحدت و عدم تفرقه، ویژگی‌های عاطفی شامل: ارتقای سطح تربیت و تهذیب، محبت میان مردم، حاکمیت احترام و اعتماد در جامعه و ویژگی‌های رفتاری شامل: عدالت فراگیر، لغو امتیازات طبقاتی، رفع تبعیض نژادی، حذف تجمل‌گرایی و امنیت و آرامش است.

ب. مقاله «مهم‌ترین عامل تحوّل اخلاقی ژرف و فراگیر انسان‌ها در عصر ظهور امام مهدی علیه‌السلام»، فصلنامه تحقیقات کلامی، ابراهیم شفیعی سروستانی، پیاپی۳۸، پاییز۱۴۰۱ش مهم‌ترین دگرگونی اخلاقی ژرف و فراگیر انسان‌ها در دوران ظهور مطابق روایات شامل رشد و کمال عقلی انسان، رشد و کمال دانش و معرفت بشر و از بین رفتن شیطان است. اما به نظر می‌رسد که تمامی موارد، معلول عامل مهم‌تری هستند

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

و آن وجود مقدس امام‌عصر و ظهور تام و تمام آن حضرت در جامعه می‌باشد.
ت مقاله «بصیرت اخلاقی در عصر ظهور (ماهیت، ضرورت و چرایی آن)»، رحیم کارگر، فصلنامه انتظار موعود، سال هشتم، شماره۲۴، بهار ۱۳۸۷ش به ریشه‌یابی ناراستی‌های اخلاقی، علل آن در پیش از ظهور، طرح برنامه برای رشد انسان پرداخته است.

در پژوهش‌های صورت‌گرفته تنها به رشد اخلاق در دوران ظهور اشاره شده، اما در این پژوهش ضمن بیان عوامل گسترش اخلاق در جامعه، به بررسی آثار و پیامدهای اخلاق در تمدن پرداخته شده است که نوآوری پژوهش به حساب می‌آید. بنابراین تاکنون پژوهش مستقلی در این زمینه صورت نگرفته است و از این‌رو، مقاله حاضر می‌تواند خلأ موجود را تا حدی مرتفع و زمینه‌ساز تحقیقات گسترده‌تر در آینده باشد.

۳. نقش اخلاق در تعالی تمدن

تعالی‌بخشی اخلاق، تأثیراتی بر تمدن در حوزه فردی دارد که در ادامه به آن اشاره می‌شود.

۳-۱. سلامت جسم و تعالی روان

تأمین سلامت جسم و روان انسان، از جمله کارکردهای اخلاق به شمار می‌آید. از منظر اسلام، انسان دارای دو بُعد جسمانی و روحانی بوده و حفظ سلامت هر دو، نیازمند پایبندی به آموزه‌های دینی است (طباطبایی، ۱۳۸۳ش، ج۲، ص۳۰۲). در حوزه سلامت جسم، احکامی مانند تحریم مردار، خون، برخی گوشت‌ها، مسکرات و پرخوری به حفظ بهداشت جسمانی کمک می‌کند. در کنار آن، آموزه‌های عبادی و اخلاقی نیز سلامت روان را تأمین می‌کنند. طهارت، وضو، غسل و دیگر عبادات، افزون بر آثار عبادی، زمینه پاکیزگی و آرامش روح را فراهم می‌سازند (همان، ص۲۰۲-۲۰۳). ازاین‌رو، تهذیب اخلاق از مهم‌ترین عوامل بهداشت روان در اسلام به‌شمار می‌رود (همان، ص۲۰۵). بر این اساس، اخلاق نقشی اساسی در تأمین سلامت جسم و تعالی روح انسان ایفا می‌کند.

سال بیست و سوم، شمارهٔ ۹۲، پاییز ۱۴۰۵

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

بنابراین جامعه‌ای که از سلامت جسمی و روانیِ برخاسته از اخلاق الهی برخوردار باشد، ظرفیت بیشتری برای مشارکت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری و حرکت در مسیر کمال خواهد داشت. ازاین‌رو، اخلاق‌مداری یکی از بسترهای ضروری شکل‌گیری جامعه‌ای پویا و زمینه‌ساز تحقق تمدن مهدوی به‌شمار می‌رود.

۳-۲. مهار خودبرتربینی و تقویت تواضع

اثر دیگر اخلاق، پیشگیری از تکبر و غرور است. قرآن‌کریم بی‌نیازی و برخورداری از قدرت و ثروت را از زمینه‌های طغیان انسان دانسته و با اشاره به سرگذشت قارون، فرعون و هامان (عنکبوت/۳۹)، پیامدهای اخلاقی آن را یادآور می‌شود. منشأ تکبر، غفلت از حقیقت وجود انسان و بهره‌نبردن از عقل است؛ درحالی‌که تعقل و تهذیب اخلاق، انسان را به فقرِ ذاتی خویش در برابر خداوند آگاه ساخته و زمینه‌های غرور را از میان برمی‌دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۱۳، ص۹۶). بر این اساس، اخلاق با مهار خودبرتربینی، روابط انسانی را بر پایه تواضع و احترام متقابل استوار می‌سازد و از شکل‌گیری نزاع، سلطه‌جویی و تعارض‌های اجتماعی جلوگیری می‌کند. در نتیجه، دوری از تکبر نه‌تنها به تعالی فردی، بلکه به انسجام و کمال جامعه نیز می‌انجامد.

ازاین‌رو، نهادینه‌شدن تواضع و فروتنی در سایه اخلاق الهی، روحیه همدلی، عدالت‌خواهی و تعاون را در جامعه تقویت می‌کند و زمینه کاهش تعارض‌ها و استقرار روابط سالم اجتماعی را فراهم می‌آورد. چنین فضایی، از الزامات اساسی برای شکل‌گیری جامعه‌ای اخلاق‌محور و حرکت به‌سوی تحقق تمدن مهدوی است.

۳-۳. تحقق آرامش فردی و اجتماعی

از دیگر کارکردهای اخلاق، ایجاد آرامش فردی و اجتماعی است. قرآن‌کریم با دو مفهوم «سکینه» و «اطمینان» از این آرامش یاد کرده و آن را از آثار ایمان و التزام به ارزش‌های اخلاقی می‌داند. در سوره توبه، نزول سکینه بر پیامبر ﷺ و مؤمنان به‌عنوان موهبتی الهی معرفی شده است (توبه/۲۶). این آیه نشان می‌دهد که آرامش حقیقی در پرتو ایمان تحقق

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

می‌یابد؛ ایمانی که افزون بر معرفت، با گرایش قلبی، تسلیم و التزام عملی همراه است (مطهری، ۱۳۸۹ش، ج۲۳، ص۱۸۷؛ شعیری، بی‌تا، ص۲۶).

از منظر قرآن، ایمان به خدا و دیگر متعلقات ایمان هنگامی که در رفتار انسان تجلی یابد، زمینه نزول سکینه و اطمینان را فراهم می‌سازد. بر همین اساس، آیه «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا. . .» (فصلت/۳۰)، استقامت در مسیر حق را عامل رهایی از خوف و اندوه معرفی می‌کند و پیوند میان ایمان، فضائل اخلاقی و آرامش روانی را به تصویر می‌کشد.

همچنین قرآن، تسلیم در برابر خداوند و احسان را از دیگر عوامل دستیابی به آرامش می‌داند (بقره/۱۱۲) که احسان، مرتبه‌ای فراتر از عدالت و بیانگر نیکوکاری و گذشت است (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج۲، ص۱۳۷)، افزون بر تعالی فردی، آرامش و اعتماد را در روابط اجتماعی تقویت می‌کند. ازاین‌رو، اخلاق با تقویت ایمان، استقامت و احسان، بستر شکل‌گیری آرامش پایدار در ساحت فردی و اجتماعی را فراهم می‌سازد.

ازاین‌رو، آرامش برخاسته از اخلاق و ایمان، زمینه‌ساز افزایش اعتماد، همبستگی و پایداری اجتماعی بوده و جامعه را برای پذیرش ارزش‌های الهی آماده می‌سازد. چنین آرامشی، از مؤلفه‌های بنیادین جامعه زمینه‌ساز و از پیشران‌های تحقق تمدن مهدوی به‌شمار می‌رود.

۴-۳. تحقق امنیت اجتماعی

تأمین امنیت اجتماعی، از دیگر کارکردهای اخلاق است. امنیت اجتماعی به معنای فراهم‌سازی شرایطی است که افراد جامعه بتوانند بدون هراس از تهدید نسبت به جان، مال، هویت، باورها و ارزش‌های خود، زندگی کنند (واثقی، ۱۳۸۰ش، ص۵۳). قرآن‌کریم نیز امنیت را نعمتی الهی معرفی کرده و آن را از مهم‌ترین دستاوردهای جامعه ایمانی می‌داند (انفال/۲۶).

امنیت اجتماعی، افزون بر احساس آرامش و رهایی از اضطراب، مستلزم حفظ هویت، فرهنگ و ارزش‌های جامعه است (صالحی امیری، ۱۳۹۵ش، ص۱۳). ازاین‌رو، اخلاق با تقویت فضائلی چون صداقت، امانت‌داری، حسن‌ظن و پایبندی به ارزش‌های دینی، نقش مؤثری

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

در استقرار این دو بُعد امنیت ایفا می‌کند. قرآن نیز وعده داده است که ایمان و عمل صالح، خوف را به امنیت تبدیل می‌کند (نور/۵۵).

از منظر اخلاق اسلامی، امنیت اجتماعی از امنیت فردی آغاز می‌شود. فردی که بر پایه فضائل اخلاقی، به‌ویژه صداقت، رفتار می‌کند، از اضطراب ناشی از فریب و بی‌اعتمادی مصون مانده و آرامش درونی او در روابط اجتماعی نیز نمود می‌یابد. در مقابل، رواج رذائلی مانند سوءظن، حسد و بدبینی، اعتماد عمومی را تضعیف کرده و زمینه شکل‌گیری کینه، تعارض و ناامنی اجتماعی را فراهم می‌سازد (نراقی، بی‌تا، ج۱، ص۲۸۱-۲۸۳؛ ابن‌بابویه، ۱۳۷۶ش، ص۴۴۷). از همین رو، امیرمؤمنان علیه‌السلام با توصیه به حمل رفتار دیگران بر وجه صحیح، حسن‌ظن را از عوامل استحکام روابط اجتماعی معرفی می‌کنند (کراجکی، ۱۴۱۰ق، ص۱۱۲).

بر این اساس، اخلاق با تقویت اعتماد، همدلی و احترام متقابل، بستر صلح، آرامش و انسجام اجتماعی را فراهم ساخته و از مهم‌ترین عوامل تحقق امنیت پایدار در جامعه به‌شمار می‌رود (قائمی، ۱۳۷۰ش، ص۶۷). ازاین‌رو، هرچه ارزش‌های اخلاقی در جامعه نهادینه‌تر شوند، امنیت پایدار و اعتماد عمومی نیز استحکام بیشتری خواهد یافت و زمینه رشد و تعالی اجتماعی فراهم‌تر می‌شود. چنین امنیتی، از زیرساخت‌های اساسی برای شکل‌گیری جامعه آرمانی و تحقق تمدن مهدوی به‌شمار می‌آید.

۳-۵. تحکیم وحدت و انسجام اجتماعی

از دیگر نقش‌های اخلاق در تعالی تمدن، ایجاد وحدت و همبستگی اجتماعی است. جامعه همانند پیکری واحد، زمانی به پویایی دست می‌یابد که میان اعضای آن تعامل، همکاری و همگرایی برقرار باشد. ازاین‌رو، اخلاق با تنظیم روابط انسانی، زمینه انسجام اجتماعی و تحقق اهداف مشترک را فراهم می‌سازد (طباطبایی، ۱۳۸۹ش، ص۲۲۲-۲۲۳). نمود عینی این کارکرد را می‌توان در جامعه صدر اسلام مشاهده نمود. جامعه جاهلیت پیش از اسلام، گرفتار تعصبات قبیله‌ای، نزاع‌های مستمر، فقر فرهنگی و انحطاط اخلاقی بوده و ارزش‌هایی چون انتقام، تفاخر و خشونت بر آن حاکمیت داشت (فروخ، ۱۹۸۴م، ص۱۵۴؛ ابن‌عبدُرَبِّه، بی‌تا، ج۴، ص۲۴۰). با ظهور اسلام، آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی جایگزین

سال بیست و سوم، شمارهٔ ۹۲، پاییز ۱۴۰۵

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

مناسبات قبیله‌ای گردید و زمینه شکل‌گیری جامعه‌ای منسجم و همبسته را فراهم ساخت.

قرآن‌کریم با تشریع «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات/۱۰)، پیوند ایمانی را مبنای روابط اجتماعی قرار داده و بر نقش محبت در کاهش اختلاف، تألیف قلوب و تقویت همبستگی تأکید می‌کند. محبت، مؤثرترین عامل در اداره جامعه و جلب مشارکت مردم بوده و نرم‌خویی رسول‌الله ﷺ، رمز نفوذ اجتماعی و استمرار رهبری ایشان معرفی شده است (مطهری، ۱۳۸۹ش، ج۱۶، ص۲۶۱). ازاین‌رو، اسلام برای تحقق وحدت اجتماعی با تشریع قواعدی همچون اخوت، تعاون، گذشت و رعایت حقوق متقابل، سازوکارهای عملی استحکام روابط اجتماعی را فراهم آورده است. آیاتی مانند «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل‌عمران/۱۰۳) و «وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا» (انفال/۴۶) بر این راهبرد تأکید دارند. بر این اساس، فضائلی چون تواضع، حلم، گذشت، خیرخواهی و محبت، سرمایه اصلی انسجام اجتماعی‌اند و جایگزینی آنها با تکبر، کینه و خودخواهی، جامعه را به سوی همگرایی، اعتماد متقابل و زیست مسالمت‌آمیز سوق می‌دهد. ازاین‌رو، وحدت و همبستگی را می‌توان از مهم‌ترین کارکردهای اجتماعی اخلاق در تحقق جامعه مطلوب اسلامی دانست.

ازاین‌رو، هرچه ارزش‌های اخلاقی در روابط اجتماعی نهادینه‌تر شوند، سرمایه اجتماعی، اعتماد عمومی و همگرایی میان افراد جامعه نیز تقویت خواهد شد. این انسجام اخلاق‌محور، یکی از مهم‌ترین بسترهای شکل‌گیری امت واحده و از پیشران‌های اساسی تحقق تمدن مهدوی به‌شمار می‌رود.

۶-۳. صیانت از منافع عمومی و مدیریت تعارضات

حفظ منافع عمومی و کاهش تعارضات اجتماعی، پیامد دیگر اخلاق در حوزه تمدن است. از منظر اسلام، سعادت جامعه در گرو تأمین منافع افراد، پیشگیری از تجاوز به حقوق دیگران و مدیریت اختلافات اجتماعی است؛ امری که بدون پایبندی به ارزش‌های اخلاقی تحقق نمی‌یابد (طباطبایی، بی‌تا، ص۳۲-۳۳). با وجود پیشرفت نظام‌های حقوقی و اداری، جوامع معاصر همچنان با چالش‌هایی همچون غلبه مادی‌گرایی، تعارض منافع، رقابت‌های سیاسی و گسترش دیوان‌سالاری مواجه‌اند. این عوامل، سرمایه اجتماعی و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

اعتماد عمومی را تضعیف کرده و زمینه بروز تعارضات را فراهم می‌کنند. در چنین شرایطی، اخلاق با تقویت مسئولیت‌پذیری، وفاداری، انصاف و ترجیح منافع عمومی بر منافع فردی، نقش مهمی در کاهش تنش‌های اجتماعی و حفظ انسجام جامعه ایفا می‌کند (گلدنر، ۱۳۸۳ش، ص۲۹۹-۳۱۱).

برخلاف رویکردهای صرفاً حقوقی، اسلام نظام اجتماعی خود را بر پایه اخلاق و توحید بنا نهاده و اجرای قوانین را در گرو نهادینه شدن فضائل اخلاقی می‌داند. ازاین‌رو، عدالت اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر و تربیت اخلاقی، مهم‌ترین ضمانت‌های اجرای هنجارهای اجتماعی به‌شمار می‌روند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۴، ص۱۰۹). به همین دلیل، اخلاق در تنظیم رفتارهای فردی و اجتماعی، کارآمدتر از نظارت صرف بیرونی عمل کرده و حتی در غیاب ابزارهای کنترلی نیز مانع تعدی به حقوق دیگران می‌شود (طباطبایی، ۱۳۹۱ش، ج۱، ص۱۷۹). بر این اساس، یکی از اهداف اساسی رسالت پیامبران، اصلاح روابط اجتماعی، کاهش اختلافات و فراهم‌سازی بستر رشد اخلاقی انسان بوده است. ازاین‌رو، اخلاق را می‌توان مهم‌ترین عامل حفظ منافع عمومی، کاهش تعارضات و استقرار نظم و همبستگی پایدار در جامعه دانست (طباطبایی، ۱۳۹۱ش، ج۱، ص۱۸۰). بنابراین، نهادینه‌شدن اخلاق در عرصه‌های مختلف اجتماعی، زمینه ترجیح مصالح عمومی بر منافع فردی و تقویت اعتماد و همبستگی اجتماعی را فراهم می‌آورد. چنین جامعه‌ای، با برخورداری از عدالت، انسجام و مسئولیت‌پذیری، ظرفیت لازم برای تحقق تمدن مهدوی را خواهد داشت.

۳-۷. عمران اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی

اثر تمدنی دیگر اخلاق، عمران و آبادانی جامعه و افزایش طول عمر است. امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: «نیکی و خوش‌خویی، خانه‌ها را آباد و عمرها را طولانی می‌کند» (اهوازی، ۱۴۰۲ق، ص۲۹). این روایت، پیوند میان اخلاق و توسعه اجتماعی را نشان می‌دهد؛ زیرا حسن خلق با تقویت اعتماد، همدلی و همکاری، زمینه‌ساز آبادانی و پیشرفت جامعه می‌باشد. خوش‌خویی با کاهش تعارض‌های اجتماعی، ایجاد الفت و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

تقویت سرمایه اجتماعی، از مهم‌ترین عوامل عمران و شکوفایی جوامع به‌شمار می‌رود. افزون بر این، آرامش روانیِ حاصل از روابط اخلاق‌مدار، از فشارهای روحی و تنش‌های فرساینده می‌کاهد و می‌تواند در افزایش سلامت و طول عمر مؤثر باشد. همچنین، حسن خلق در عرصه اقتصادی نیز با جلب اعتماد و رضایت مخاطبان، زمینه افزایش درآمد و رونق فعالیت‌های اقتصادی را فراهم می‌سازد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷ش، ج۳، ص۱۴۸). بنابراین، اخلاق‌مداری نه‌تنها موجب شکوفایی مادی و پایداری اجتماعی می‌شود، بلکه با تقویت سرمایه انسانی و اجتماعی، مسیر پیشرفت همه‌جانبه جامعه را هموار می‌سازد. چنین جامعه‌ای از ظرفیت لازم برای حرکت به‌سوی تحقق تمدن مهدوی و پذیرش حاکمیت عدالت‌گستر آن برخوردار خواهد بود.

۸-۳. ارتقای معیشت و گشایش اقتصادی

یکی از مهم‌ترین کارکردهای اخلاق، بهبود معیشت و تأمین رفاه مادی و معنوی انسان است. قرآن‌کریم ثروت را در صورت بهره‌گیری صحیح، «خیر» دانسته است (بقره/۱۸۰). از منظر قرآن، کسب مال امری مطلوب به شمار می‌آید، اما مشروعیت و برکت آن در گرو رعایت ضوابط اخلاقی و شرعی می‌باشد. ازاین‌رو، ثروت نه عامل تباهی، بلکه زمینه‌ای برای خیر و صلاح فرد و جامعه تلقی می‌شود. امام صادق علیه‌السلام نیز پایداری اسلام و مسلمانان را در گرو قرار گرفتن اموال در دست کسانی می‌دانند که حقوق آن را رعایت کنند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۴، ص۲۵).

در آموزه‌های اسلامی، فضائل اخلاقی از عوامل افزایش رزق معرفی (اهوازی، ۱۴۰۲ق، ص۳۰) و منشأ فراوانی روزی و استحکام روابط اجتماعی شمرده شده است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج۸، ص۲۳؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶ش، ص۲۵۵). قرآن‌کریم تقوا را یکی از مهم‌ترین عوامل گشایش در معیشت معرفی می‌کند (طلاق/۲-۳) که این آیه بیانگر آن است که تقوا و توکل، انسان را از وابستگی صرف به اسباب ظاهری رها ساخته و زمینه بهره‌مندی از رزق مادی و معنوی الهی را فراهم می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴ش، ج۱۹، ص۵۲۸).

بر این اساس، زیست اخلاقی و اخلاق‌مداری افزون بر نقش تربیتی و تعالی معنوی، از

سال بیست و سوم، شمارهٔ ۹۲، پاییز ۱۴۰۵

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

مؤلفه‌های بنیادین شکوفایی اقتصادی و تحقق عدالت اجتماعی به‌شمار می‌آید و زمینه شکل‌گیری جامعه‌ای برخوردار از امنیت، اعتماد و رفاه عمومی را فراهم می‌سازد. چنین بستری، از پیش‌نیازهای اساسی برای تحقق جامعه و تمدن مهدوی محسوب می‌شود.

۹-۳. تحقق سعادت دنیا و آخرت

پیامد دیگر اخلاق، تأمین سعادت دنیا و آخرت است. از منظر قرآن، حیات انسان با مرگ پایان نمی‌یابد؛ ازاین‌رو، انسان باید شیوه‌ای از زندگی را برگزیند که سعادت هر دو جهان را تأمین نماید و این مسیر در پرتو دین و اخلاق الهی تحقق می‌یابد (طباطبایی، بی‌تا، ص۲۲۳-۲۲۴). اخلاق اسلامی مبتنی بر توحید، نقش بنیادینی در تحقق این سعادت ایفا می‌کند؛ ازاین‌رو فضائل اخلاقی، بدون پشتوانه توحیدی، به‌تنهایی برای اصلاح جامعه و سوق دادن انسان به عمل صالح کافی نمی‌باشند (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۱۱، ص۱۵۶). بر این اساس، اخلاق مبتنی بر توحید با تقویت اعتماد، همبستگی و روابط اجتماعی، زمینه شکوفایی استعدادهای انسانی و تعالی معنوی را فراهم ساخته و در نهایت، سعادت فردی و اجتماعی را محقق می‌سازد. ازاین‌رو، هرچه جامعه در مسیر نهادینه‌سازی اخلاق توحیدی گام بردارد، بستر دستیابی به سعادت حقیقی و کمال همه‌جانبه انسان‌ها فراهم‌تر خواهد شد. این حقیقت، جایگاه اخلاق‌مداری را به‌عنوان یکی از پیشران‌های اساسی حرکت جامعه به‌سوی تحقق تمدن مهدوی آشکار می‌سازد.

۱۰-۳. تعالی جامعه

از مهم‌ترین کارکردهای اخلاق، اصلاح فرد و جامعه است. از منظر آموزه‌های اسلامی، پایبندی به ارزش‌های دینی و اخلاقی، زمینه‌ساز رشد، سعادت و سلامت جامعه است؛ در مقابل، فاصله گرفتن از این ارزش‌ها، زمینه گسترش انحرافات، رذایل اخلاقی و آسیب‌های اجتماعی را فراهم می‌سازد. ازاین‌رو، اخلاق نه‌تنها در تعالی شخصیت فردی، بلکه در اصلاح ساختارهای اجتماعی و تحقق سعادت جمعی نقشی بنیادین ایفا می‌کند. جامعه فاصله‌گرفته از هدایت دین و اخلاق، از مسیر کمال و نیک‌بختی منحرف شده و در معرض زوال عقلانیت و گسترش ناهنجاری‌های اخلاقی قرار می‌گیرد (طباطبایی، ۱۳۸۳ش، ص۴۲-

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

۴۹). بر این اساس، التزام به آموزه‌های اخلاقی، از مهم‌ترین عوامل اصلاح جامعه و تأمین سعادت فردی و اجتماعی به‌شمار می‌رود. ازاین‌رو، اصلاح اخلاقی افراد، زیربنای اصلاح نهادهای اجتماعی و شکل‌گیری جامعه‌ای صالح و عدالت‌محور است. چنین جامعه‌ای، با برخورداری از سلامت اخلاقی و معنوی، زمینه لازم برای تحقق تمدن مهدوی و استقرار حاکمیت الهی را فراهم می‌سازد.

۱۱-۳. توسعه فرهنگی و تمدنی

آخرین نقش اخلاق، شکوفایی فرهنگ و تمدن است. از منظر اسلام، اخلاق و آموزه‌های دینی، بستر گسترش فضائل، عدالت و ارزش‌های انسانی را فراهم می‌سازند و از این رهگذر، زمینه‌ساز شکل‌گیری و تعالی تمدن می‌شوند. مطابق دیدگاه اندیشمندان، دین تنها نظامی است که انسان را به ایمان و فضائل اخلاقی فرا می‌خواند؛ ازاین‌رو، تحقق خیر، سعادت و پیشرفت فرهنگی جوامع، در گرو پایبندی به دین و اخلاق است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج۲، ص۲۴۴-۲۴۵). بر این اساس، شکوفایی فرهنگ و تمدن را می‌توان از مهم‌ترین پیامدهای اخلاق در جامعه دانست. بر این اساس، هرچه ارزش‌های اخلاقی در فرهنگ عمومی و نهادهای اجتماعی ریشه‌دارتر شوند، ظرفیت جامعه برای تولید تمدنی مبتنی بر عدالت، معنویت و کرامت انسانی افزایش خواهد یافت. چنین تمدنی، تجلی عینی اخلاق اسلامی و زمینه‌ساز تحقق تمدن مهدوی خواهد بود.

نمودار ذیل به صورت مختصر، بیان‌گر مطالب بیان شده است:

نتیجه‌گیری

پس از بررسی‌هایی که پیرامون تعالی‌بخشی اخلاق‌مداری در جامعه به عنوان پیشران ظهور تمدن مهدوی صورت گرفت، نتایج ذیل حاصل گردید:

۱) اخلاق به عنوان بخشی از دین اسلام و تأکیدات آن، شامل دستوراتی است که به رعایت و اجرای آن توصیه شده و آن‌چه پس از اخلاق حائز اهمیت است، فواید و کارکرد اخلاق می‌باشد.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

۲) کارکرد اخلاق به معنی اثر و نقش‌هایی است که در بهبود منش و شخصیت می‌باشد. کارکرد اخلاق در شکوفایی و رویش روحی و معنوی انسان، بهبود معیشت، تأمین نمودن سعادت دنیا و آخرت، تأمین بهداشت روحی و جسمی و پیشگیری از اختلافات می‌باشد. هم‌چنین در روایات به کارکردهایی نظیر افزایش روزی، بهبود موقعیت اجتماعی، هموار شدن مسیر اهداف، آسان شدن حساب قیامت، افزایش دوستان و زندگی پاک اشاره شده است.

۳) کارکردهای اخلاق‌مداری را می‌توان در چند سطح برشمرد: در سطح فردی، اخلاق موجب رشد شخصیت، آرامش درونی، تزکیهٔ نفس و رویش روحی و معنوی انسان می‌شود و انسان را برای پذیرش حاکمیت ولیّ الهی آماده می‌کند. در سطح خانوادگی، اخلاق باعث استحکام پیوندها، کاهش نزاع‌ها و شکل‌گیری خانوادهٔ متعالی به‌عنوان سلول سالم جامعهٔ مهدوی می‌گردد.

۴) در سطح اجتماعی، اخلاق ضامن سلامت روابط اقتصادی و سیاسی، کاهش بی‌عدالتی، افزایش همبستگی، اعتماد و سرمایهٔ اجتماعی است؛ و همین امر زیرساخت شکل‌گیری تمدنی است که بر اساس حق، عدالت و معنویت بنا شده است.

۵) تعالی‌بخشی اخلاق‌مداری در جامعه را می‌توان یکی از مهم‌ترین پیشران‌های ظهور و استقرار تمدن مهدوی دانست. بدین‌معنا که هر حرکت نظام‌مند در جهت آموزش، ترویج، نهادینه‌سازی و حفاظت از ارزش‌های اخلاقی، در حقیقت خشت‌های اولیهٔ بنای آن تمدن را در همین امروز پی‌ریزی می‌کند و جامعه را یک گام به تحقق آن آیندهٔ موعود نزدیک‌تر می‌سازد.

فهرست منابع

ابن بابویه، محمدبن علی بن حسین، (۱۳۶۲ش)، **الخصال**، قم: جامعه مدرسین.

ـــــــــ، (۱۳۷۶ش)، **الأمالی**، تهران: کتابچی.

ابن شعبه حرانی، أبومحمدالحسن بن علی، (۱۴۰۴ق)، **تحف العقول عن آل الرسول**، قم: مؤسسة النشرالاسلامي.

ابن عبدُرَبِّه، احمد بن محمد، (بی تا)، **العقد الفرید**، قم: دارالکتب العلمیة.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

ابن فارس، احمد، (۱۴۰۴ق)، **معجم المقاييس اللغة**، قم: مكتب الاعلام الاسلامي.
اهوازی، حسین بن سعید، (۱۴۰۲ق)، **الزهد**، قم: المطبعة العلمية.
تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۶۶ش)، **تصنیف غررالحکم و درر الکلم**، قم: دفترتبلیغات.
جعفری، محمدتقی، (۱۳۸۳ش)، **حرکت و تحول از دیدگاه قرآن**، تهران: مرکزنشرآثارعلامه جعفری.
راوندی، قطب الدین سعید بن هبة‌الله، (۱۴۰۹ق)، **الخرائج و الجرائح**، قم: مؤسسه امام مهدی.
زمانی محجوب، حبیب، (۱۴۰۳ق)، **مؤلفه‌های تمدن ساز در سیره امام علی با رویکرد قرآنی**، مجله قرآن فرهنگ و تمدن، دوره۵، شماره۱.
سبحانی نیا، محمدتقی، (۱۳۹۳ش)، **قرآن کتاب اخلاق**، قم: دارالحدیث.
صالحی امیری؛ سیدرضا و کریمی خوزانی؛ علی، (۱۳۹۵ش)، «**نقش اخلاق اجتماعی بر امنیت اجتماعی و عمومی**» اخلاق در علوم وفناوری، دوره۱۱، شماره۱.
طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۷۴ش)، **ترجمه تفسیر المیزان**، مترجم: سیدمحمدباقرموسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
ـــــــــ، (۱۳۸۳ش)، **اصول فلسفه وروش رئالیسم**، قم: بوستان کتاب، چاپ دوّم.
ـــــــــ، (۱۳۸۹ش)، **تعالیم اسلام**، قم: بوستان کتاب، چاپ سوّم.
ـــــــــ، (۱۳۹۱ش)، **مجموعه رسائل**، قم: بوستان کتاب.
ـــــــــ، (۱۴۱۷ق)، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: جامعه مدرسین.
ـــــــــ، (بی تا)، **اسلام واجتماع**، قم: جهان آرا.
فروخ، عمر، (۱۹۸۴م)، **تاریخ الجاهلیه**، بیروت: دارالعلمللملایین.
قائمی، علی، (۱۳۷۰ش)، **اخلاق و معاشرت در اسلام**، تهران: انتشارات امیری، چاپ چهارم.
قرشی، سیدعلی اکبر، (۱۴۱۲ق)، **قاموس قرآن**، تهران: دارالکتب الاسلامیة.
قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، (۱۴۱۶ق)، **ینابیع المودةلذوي القربی**، تهران: دارالأسوة.
کراجکی، محمد بن علي، (۱۴۱۰ق)، **کنزالفوائد**، قم: دارالذخائر.
کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، **الکافی**، تهران: دارالکتب الإسلامیة.
گلدنر، غرباثر آلوین وارد، (۱۳۸۳ش)، **بحران جامعه شناسی غرب**، مترجم: فریده ممتاز، تهران: انتشار.
لیثی واسطی، أبوالحسن علی بن محمد، (۱۳۷۶ش)، **عیون الحکم والمواعظ**، قم: دارالحدیث.
مطهری، مرتضی، (۱۳۸۹ش)، **مجموعه آثارج۳و۲۲**، تهران: صدرا.
مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۷ش)، **اخلاق درقرآن**، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب.
نراقی، المولی أحمد، (بی تا)، **معراج السعادة**، قم: هجرت.
واثقی، قاسم، (۱۳۸۰ش)، **تدابیروسیره امام علی در تأمین امنیت اجتماعی**، تهران: مرکز تحقیقات و پژوهش‌های نیروی انتظامی.
یزدی حائری، علی، (۱۴۲۲ق)، **إلزام الناصب في إثبات الحجة الغائب**، بیروت: الأعلمی.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]